

7. Automatisk fredete arkeologiske kulturminner

7.3.1. Skjøtsel: Vernestrategi og velferdsgode

Skjøtsel av kulturminner er et satsingsområde som er nedfelt i en rekke offentlige dokumenter de senere årene. Informasjonsbladet omhandler en del generelle problemstillinger som er av betydning for at skjøtselen skal øke respekten for og vernet av våre eldste kulturminner.

Informasjonsarket er utarbeidet av Riksantikvaren i samarbeid med den øvrige kulturminneforvaltningen.

Utgitt 1998.

I takt med en gradvis endring av folks bevissthet omkring miljøverdier i senere år har skjøtsel av kulturminner økt betydelig. For få år tilbake ble kulturspor ofte oppfattet som hindringer for vekst og utvikling, mens det i dag legges stadig større vekt på å integrere kulturminnene i samfunnsplanleggingen. De oppfattes som viktige elementer i folks nærmiljø og er med på å dekke behovet for stedstilhørighet, opplevelser og kunnskap.

Denne utviklingen har medført at skjøtelsarbeidet har endret karakter. Der man før praktiserte et ekskluderende kulturminnevern med kjettinggjerder og skilt som fortalte om «fredningsloven», lages det i dag turstier og skilt med vekt på kulturhistorisk kontekst og linjer fra fortiden og inn i vår tid.

Synliggjøring av kulturminnene i folks daglige omgivelser er imidlertid ikke bare ment å være et velferdsgode. Det er også et ledd i en vernestrategi, basert på oppfatninger om at mer kunnskap om fortiden

og forståelse for kulturminnenes verdi innebærer økt respekt og dermed bedre sikkerhet for skjøre kulturspor. Denne strategien er nedfelt i viktige dokumenter for miljøforvaltningen som f.eks:

- Handlingsplan for Kulturminneforvaltningen, Miljøverndepartementet 1992. Her er omtalt diverse stortingsmeldinger, blant annet om *byggnings- og fornminnevernet, miljø og utvikling og friluftsliv*.
- «Maltakonvensjonen», Europeisk konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarv, 1992.
- Miljøvernpolitisk redegjørelse 1996.
- Grønn bok «Miljøtiltak i statsbudsjettet» 1997, årlig utg.
- Riksantikvarens strategiske plan m.m.

Det store omfanget av senere års skjøtelsarbeid har gitt ny erfaring og tydeliggjort mange problemer. Vi har sett steder som sydet av spenning og nærhet til fortiden ende

Skolebarn besøker ofte våre kulturminner for å hente opplevelse og kunnskap. Veien kulturminnepark, Ringerike kommune, Buskerud.
Foto: Inger Liv G. Lund.



RIKSANTIKVARENS INFORMASJON OM KULTURMINNER

Riksantikvaren. Dronningens gt. 13. Postboks 8196 Dep., 0034 Oslo
Tlf. 22 94 04 00. Telefax 22 94 04 04. e-post: riksantikvaren@ra.dep.no

7.3.1

som velfriserte parkanlegg. Ivrig ryddearbeid og restaurering har fjernet spor som fortalte om viktige forbindelser mellom fortid og nåtid. Omfangsrrike skjøtselsplaner har tatt hensyn til samfunnets behov for turstier og friluftsområder, men ikke til kulturminnenes tålegrense. Ambisiøse skjøtselsprosjekter har vært igangsatt uten at man har sikret oppfølgingsarbeidet praktisk og økonomisk.

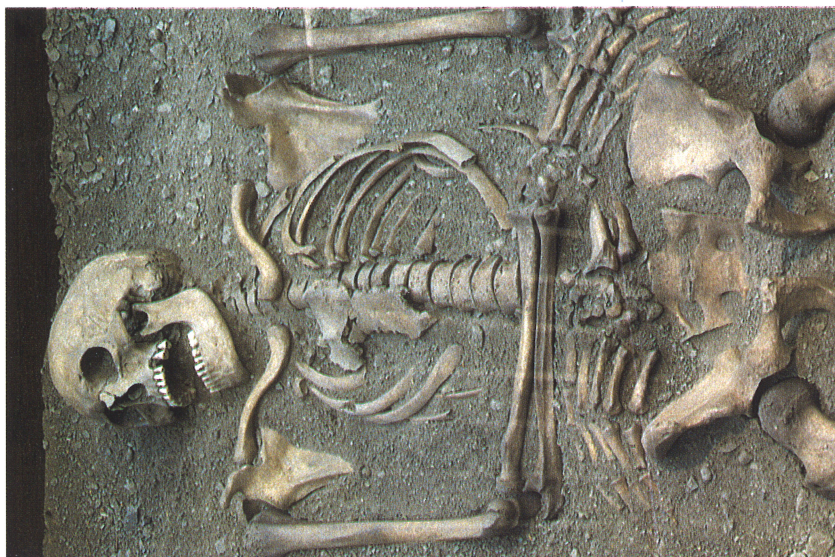
Det har vokst fram et påtrengende behov for å få samlet disse erfaringene i en veileder som kan ta opp slike problemstillinger og trekke opp retningslinjer for skjøtselsarbeidet i årene som kommer. Dette er bakgrunnen for «Veileder i skjøtsel av automatisk fredete arkeologiske kulturminner».

Hva innebærer skjøtsel?

Kulturminnelovens § 11a (jfr. kap. 7.2 om informasjon til grunneiere) omhandler registrering, vedlikehold m.v. av automatisk fredete arkeologiske kulturminner. Når grunneier eller bruker er varslet, har fylkeskommunen/Samisk kulturminneråd adgang til «å søke etter, registrere, avbilde, holde i stand, restaurere, bygge opp igjen, flytte og gjerde inn automatisk fredete kulturminner og gjøre de tiltak som trengs til pleie og anskueliggjørelse av dem, herunder rydde området omkring.»

Disse tiltakene kan sammenfattes i begrepet *skjøtsel* som altså omfatter *tilrettelegging, formidling, skilting, bevaring, vedlikehold, sikring og restaurering (istandsetting), rekonstruksjon og konservering.*

Det praktiske skjøtselsarbeidet som rydding av vegetasjon, vedlikehold o.l. kan foretas av kommunale instanser, foreninger, skoler eller grunneiere. Mer omfattende tiltak må utføres i regi av kulturminnemyndigheten. Uansett hvem som



Gapende skjeletter under plexiglass i gulvet er en effektiv, men ikke en uproblematisk måte å fortelle om kirkegården under nybygget. Biblioteket i Trondheim, Sør-Trøndelag. Foto: Bruce Sampson, NIKU.

står for den praktiske gjennomføringen skal en *skjøtselsplan* utarbeides. En skjøtselsplan skal beskrive kulturminnet eller kulturmiljøet og klargjøre tiltak, ansvars- og arbeidsdeling, økonomi og fremdrift. Planen gjøres bindende for partene gjennom en *skjøtselsavtale*. Ofte vil det være fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd som utarbeider skjøtselsplaner. Dersom andre forestår planleggingsarbeidet, skal planen godkjennes av fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd.

Skjøtsel/inngrep

Kulturminnelovens § 3 slår fast at det *ikke er tillatt* «å skade, ødelegge, grave ut, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje». Loven gir samtidig fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd mulighet til slike tiltak *dersom formålet er skjøtsel*. Skjøtsel innebærer alltid forandring i kulturminnets utseende eller i dets omgivelser, og mange ganger er det vanskelig å skille mellom skjøtsel

og «inngrep». Samarbeidsplikten mellom fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd, forvaltningsmuseene og Riksantikvaren er nedfelt i Forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter kulturminneloven gjeldende fra 1. januar 1993, § 3. Hensikten her er å sikre et nært samarbeid mellom fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd som er ansvarlig for skjøtselen og dispensasjonsmyndigheten. Problemstillingene vil ha ulik aktualitet avhengig av skjøtselsformål og tiltak. Arkeologisk fagkompetanse er nødvendig for å sikre en forsvarlig skjøtsel, og befaring på stedet med samarbeidspartnere er som oftest nødvendig for å forstå hvor omfattende skjøtselsarbeidet vil bli.

Skjøtsel og historietolkning

Å drive skjøtsel oppfattes ofte som rent tekniske og praktiske gjøremål. Den presentasjon kulturminnet får er basert på formidlerens kulturhistoriske tolkning, og det er ikke bare skiltteksten som har historiefortellende betydning i et formidlingsprosjekt. Eksempelvis kan skilt på

gravfelt ofte poengtere at gravene er plassert lett synlige fra skipslei eller veifar. Dette får konsekvenser for den utforming vegetasjonen får på stedet. Det blir inkonsekvent å beholde en tett krattskog mot leia.

En benk på et utsiktspunkt ved en kultursti oppfordrer den besøgende til å dvele ved utsikten og landskapet. Dette kan understreke landskapets betydning for menneskene som bodde her i fortiden.

Noen steder har man valgt å foreta et vegetasjonsskifte for å frembringe et forhistorisk vegetasjonsbilde. Hvis det er mulig, fungerer jo vegetasjonen som et effektivt virkemiddel i den kulturhistoriske formidlingen.

Vær bevisst på at hvert tiltak som iverksettes bidrar til å skape et bilde av forhistorien slik formidleren ønsker at publikum skal se den.

Etikk

Kulturminnene blir lett objekter vi forvalter. At det er spor etter mennesker som har levd i fortiden, kan noen ganger komme i bakgrunnen når kulturminnets bruksverdi trekker turister til stedet, eller når vi som fagfolk er mest opptatt av kulturminnets og oldsakenes kildeverdi. Skjøtsel og tilrettelegging er å integrere og aktivisere spor etter mennesker fra fortiden i vår samtid. Hvordan vi fremstiller disse sporene har også etiske sider. Dette gjelder f.eks. offerplasser og hellige områder som ofte er sårbare kulturminner i den forstand at de er bærere av tradisjoner og forestillinger som involverer moralske normeringer. Men først og fremst gjelder det kanskje gravene: de mest personlige av våre kulturminner, der vi møter individene i forhistorien. Plasseringen av piknikbord og grill på gravfelt og kultplasser er ikke bare et spørsmål om eventuell slita-

sje på vegetasjonsdekket. Det er også et spørsmål om hvordan vi kan tillate oss å bruke kulturminnene og samtidig bevare respekten for dem. Det er vanskelig å sette klare grenser. Målsetningen må være at skjøtselstiltak ikke bare skal gi folk respekt for kulturminnene, men også for menneskene som levde i fortiden.

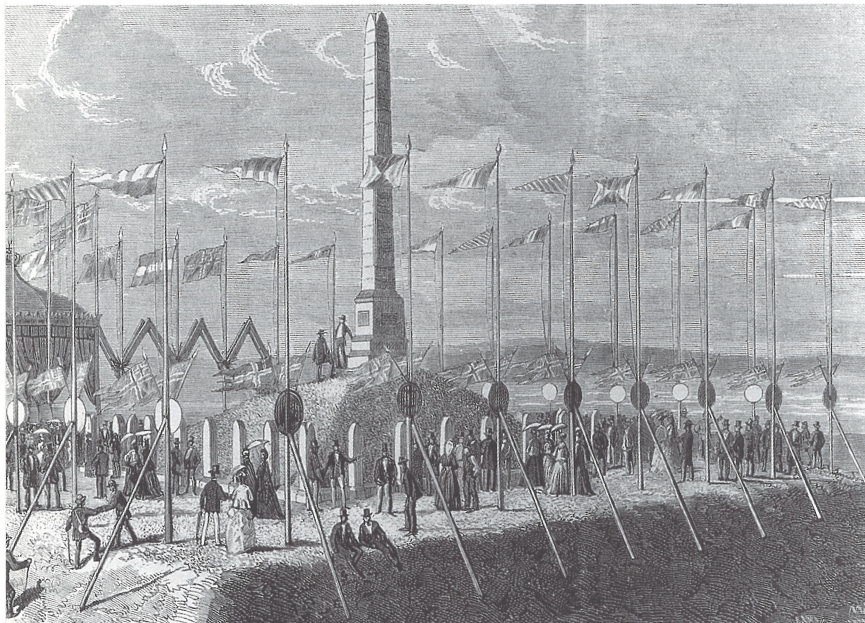
Respekt for kulturmiljøer handler også om å være kritisk til hva man bruker områdene til. Etterhvert som kulturmiljøer tilrettelegges for publikum, får kulturminneforvaltningen flere henvendelser med søknad om tillatelse til å bruke områdene til ulike arrangementer. Bruksverdien hos våre kulturminner blir mer og mer utnyttet. Grenseoppgangen mellom bruk og forbruk kan være hårfin. Vi må regne med at selv moderat bruk kan påføre kulturminnene slitasje. Bruken av kulturmiljøene må ikke påføre kulturminnene

skade, og det er viktig å appellere til folk om å bruke sin egen etiske sans.

Etikk henger også nøye sammen med estetikk. Vi må oppfylle vår plikt til å vedlikeholde kulturminneområdene for å kunne forvente at folk skal ta vernetanken på alvor. Når det gjelder samiske kulturminner, kulturminner på Svalbard og en del marine kulturminner, kan disse ofte knyttes til kjente tradisjoner og nålevende slekter. Det er derfor viktig å utvise spesielt stor varsomhet i forhold til disse kulturminnene.

Hellig fjell i samisk tradisjon. Respekt og fagetiske grenser må utvises overfor tradisjonen. Ommáscokhka, Rávttosnjárga/Stabbursnes, Porsánggu gielddal/Porsanger kommune, Finnmark. Foto: Arve Kjersheim, NIKU.





18. juli 1872 ble minnesmerket over Harald Hårfagre på Haraldshaugen ved Haugesund innviet, i nærvær av prins Oscar. Haraldshaugen kan tjene som eksempel på et kulturminne av nasjonal karakter. Reisingen av bautaen og den storslåtte innvielsen viser at enkelte kulturminner ble brukt i nasjonsbyggingen på slutten av 1800-tallet.

Tresnitt etter fotografi av Jan Greve. Illustrasjonen stod i «Illustrert Tidende», København 1872 og «Nordiske Billeder», København 1895.

Tradisjon

Når man skal sette igang skjøtsel, er det viktig å tenke på den tradisjon området har i folks bevissthet. Knytter det seg sagn og myter til landskapet, kulturmiljøet eller andre elementer i området, bør ikke skjøtelsesarbeidet og tilretteleggingen komme i konflikt med dette. Mange kulturminner er knyttet til tradisjoner som trekker linjer mellom fortid og nåtid, og det kan være vel verd å ta vare på slike sammenhenger. Velment skjøtsel kan lett fjerne eller tilsløre spor som er knyttet til slike tradisjoner. Det er f.eks. ikke udelt riktig å rydde den nyere tids båltomt etter jonsokbålet på gravfeltet på høyden dersom jonsokfeiringen har foregått der på stedet gjennom en årrekke.

Det finnes mange eksempler på nyere tids inngrep som understreker et kulturminnes spesielle plassering i landskapet. At krigsminner, fyrlykter, varder og gravrøysen er knyttet til de samme utsiktspunkter, forteller også en historie. Moderne naust i bakken nedenfor nausttufta fra jernalderen er ikke nødvendigvis støy som helst burde fjernes. Dette bør trekkes inn som en vesentlig kvalitet ved kulturmiljøet og formidles sammen med kulturmin-

nene. Kanskje eksisterer også den levende tradisjonen nettopp fordi den er holdt innenfor en begrenset sfære. I slike tilfeller kan en synliggjøring for alle virke mot sin hensikt og ødelegge en vesentlig verdi ved kulturminnet.

Prioritering av skjøtselobjekter – vurdering av nasjonale/regionale/lokale interesser

Skal man sikre eller tilrettelegge et kulturminne eller kulturmiljø, må bruken av ressurser vurderes i forhold til lokale, regionale og nasjonale interesser og prioriteringer. Man må kort og godt spørre om valg og prioriteringer er riktige i forhold de ressursene som er til rådighet. En helhetsvurdering må også omfatte en vurdering av om kulturminnet blir betraktet som mindreverdig eller behandlet med mindre respekt dersom det får ligge i fred. F.eks. kan det være nødvendig å tilrettelegge med skilting et kulturminne som ligger åpent i dagen med løse gjenstander. Området kan sikres ved et kort informasjonskilt om hva det er, og folk må få vite hvordan de unngår uforvarende å bidra til at kulturminnet ødelegges.

Kommunene og fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd kan i fellesskap utarbeide prioriteringsplaner over kulturminner som bør skjøttes, hva som bør gjøres, hvilke som trenger sikring og hvilke som skal tilrettelegges. Dette kan baseres på en kombinasjon av lokale/regionale/ nasjonale ønsker og faglige vurderinger. Prioriteringen bør også ta hensyn til behovet for friluftsområder og turstier, hvorvidt publikumstrafikk kan komme i konflikt med lokalbefolkningens interesser og andre forhold av betydning.

Hvert område har sin historie og sine minner som landskapet og bebyggelsen fortsatt gjemmer på. Det unike med disse kultursporene er at de ligger på sitt opprinnelige sted – der historien utspant seg. Vi skal derfor ikke bare bevare og formidle de nasjonalt utvalgte kulturminnene, de flotte og monumentale, men sammenhenger som gir en meningsfylt opplevelse i samtiden.

Den strategien for skjøtsel man legger opp til avhenger av størrelsen på prosjektet. Det kan være en enkelt gravhaug som skal skjøttes, et ødegårdsanlegg med ulike typer kulturminner eller et kulturmiljø med flere typer kulturminner, både automatisk fredete og fra nyere tid.

Kostnader og finansiering

Når et skjøtelsprosjekt skal igangsettes, er kostnader og finansieringsmuligheter det første som må avklares. Realistiske budsjetter er en av de viktigste forutsetningene for å komme i mål til rett tid.

Kostnadene for et prosjekt kan krympes betraktelig dersom man vet hvor man skal henvende seg for å få de gunstigste prisene. Innhent gjerne tilbud og sammenlikne priser. Fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd har ansvar for å bygge opp kunnskap om hva ulike tiltak koster.

Kommunen har oftest kompetanse til å vurdere kostnader på det praktiske arbeidet, men jungelen av skilttyper m.m. må fylkeskommunen/Samisk kulturminneråd kunne ha kompetanse til å veilede i. Ved å samle erfaringstall fra prosjekt til prosjekt kan de etterhvert gi gode råd om hvor man bør henvende seg for å få de beste og rimeligste løsningene. Søk gjerne råd hos kolleger som har opparbeidet erfaring og kompetanse i andre fylker.

Finansiering av skjøtelsarbeidet må sikres før det settes i gang. Ellers kan man risikere at det stopper opp fordi midlene mangler. Det er også viktig å sikre midler for

oppfølgingen. Økonomiske tilskudd kan finnes både i offentlig og privat virksomhet. Selv om fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd ofte har begrensede muligheter til å gi økonomisk støtte, bør de være orientert om mulige støtteordninger. En del offentlige ordninger er knyttet til tidsbegrensede tiltak som f.eks. sysselsettingsmidler og «Akksjon vannmiljø». Mulighetene er mange og det er derfor vanskelig å ha en oppdatert oversikt.

Av de mest sentrale ordninger kan nevnes:

- Midler til skjøtsel i offentlig sektor finnes først og fremst i *Tilskudd til spesielle tiltak i landbruket* (jfr. forskrifter fra Landbruksdepartementet datert 21. mars 1997). På Riksantikvarens budsjett er det avsatt spesielle skjøtelsmidler som tildeles etter søknad. Fylkeskommunene/Samisk kulturminneråd har også en begrenset sum til dette bruk. Fylkeskommunene behandler søknader på tippemidler til friluftslivstiltak som f.eks. turveier. Kommunene støtter ofte skjøtelsprosjekter og gir tilskudd til slike. Kombiner gjerne med midler fra naturforvaltningsmyndighetene som blant annet forvaltes av Direktoratet for naturforvalt-

ning og Fylkesmannens miljøvern-avdeling.

- Reiselivsnæringen og private bedrifter er blitt mer oppmerksomme på kulturminnens kvaliteter, deres bruks- og opplevelsesverdi, både for nærmiljøet og besøkende. Det er derfor mer vanlig etter hvert å søke om økonomisk støtte fra næringslivet og lokale reiselivsorganisasjoner.
- Delfinansiering eller «spleiselag» mellom flere parter har stor betydning for å aktivisere lokale aktører. Dette gir også mulighet for flere til å komme med positive initiativ. Et tilskudd fra fylkeskommunen/Samisk kulturminneråd utløser gjerne midler lokalt og letter dermed finansieringen betraktelig. Samfinansiering krever at partene enes om gode løsninger, og dette gir grobunn for videre samarbeid mellom kommune og vernemyndighet, særlig i arealplanarbeidet.
- Pengestøtte fra fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd gir vernemyndigheten god kontroll med at skjøtelsplanen og fremdriftsplanen følges.
- Lokale bevilgninger forplikter i større grad til lokal oppfølging. Det gjør at prosjektet lettere oppfattes seriøst fra lokalt hold.



*Granskogen ble fjernet og erstattet med spredte bjørketrær. Lauvoppslag og kratt to år etter. Trømborg, Eidsberg kommune, Østfold.
Foto: Ragnhild Sjørseike.*

Dokumentasjon av skjøtsel

Som i alt annet arkeologisk arbeid er dokumentasjonen også viktig i skjøtelsesarbeidet. Gjennom skjøtse-len endres kulturminnets omgivelser, kanskje selve kulturminnets utseende, og dette er viktig å notere ned for ettertiden. Gjør flittig bruk av kamera og tegnepapir (særlig ved restaurering), og skriv samtidig ned det som gjøres. Skjøtse-len og endringen av kulturmiljøer har konsekvenser for den informasjon som finnes om kulturminnet i tidligere dokumentasjon. Ikke minst vil dette være et viktig kildemateriale ved eventuelle fremtidige rettssaker i forbindelse med kulturminnekriminalitet.

Kulturminneforvaltningen må sikre seg at den til enhver tid kjenner kulturminnets utseende, beliggenhet og omgivelser slik at senere observasjoner ikke kan trekkes i tvil.

Husk derfor å sende all informasjon til NOREK- fortidsminner (register for arkeologiske kulturminner). Driftsansvarlig for registeret er Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.

Betydningen av vedlikehold

Å sikre et tilfredsstillende vedlikehold er det viktigste tiltaket dersom man starter opp et skjøtelsprosjekt. Et skjøtelsarbeid som ikke blir vedlikeholdt, kan gjøre mer skade enn om det aldri hadde blitt startet noe skjøtelsarbeid. Fjerning av trær i et kulturmiljø fører til kraftig lauvoppslag og tett vegetasjon som kan skade både bunnvegetasjon og kulturminner i neste omgang. Skilt som forfaller og stier som gror til er med på å redusere opplevelsesverdien og folks respekt for kulturminnene. Basis for godt vedlikehold er første gangs skjøtsel basert på faglig kompetanse.

Oppfølging og vedlikehold avhenger i stor grad av gode samarbeidspartnere. Kulturminneforvaltningens deltagelse i Kulturlandskapsgruppa i fylkene og samarbeid med landbruksetaten i kommunen er med på å sikre dette på regionalt og lokalt nivå.

For å sikre og trygge kulturminnene er det også nødvendig å utnytte lokal kunnskap og lokalt engasjement. Kulturminnene tilhører først og fremst lokalbefolkningen. Folks kunnskap og medvirkning er derfor avgjørende for å styrke bevisstheten om kulturminnene og deres historiske, kulturelle og identitetsmessige verdi.

Litteratur

- Lundström, Inga og Næss, Jenny-Rita: *Bevarandearkeologi. Ett ämnets syn på sitt källmaterial*. Stockholm 1993 (Musei-Arkeologi 5)
- Miljøverndepartementet: *Handlingsplan for kulturminneforvaltning*. Oslo 1992. (T-891)
- NAVF: *Kulturminnevernets teori og metode. Seminarrapport fra Utstein kloster 8.-11. mai 1989*. Oslo 1990
- Riksantikvaren: *Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer*. Oslo 1993. (Riksantikvarens notater 1-1993)
- Riksantikvaren: *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren. Prøveordning 1992. Rapport*. Oslo 1992. (Riksantikvarens notater 1-1992)
- Riksantikvaren: *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren. Prøveordningen 1993-1994. Rapport*. Oslo 1994. (Riksantikvarens notater 2-1994)